

על לימוד מקרא באקדמיה

היות ולימדתי במכללת "אורות ישראל" שבאלקנה עוד לפני שהיה בידי תואר שני, והיות ומשרד החינוך דורש תארים מתקדמים למרצים במוסדות להשכלה גבוהה, לא נותרה בררה בידי, ונרשמתי למחלקה לתנ"ך שבאוניברסיטת בר-אילן.

עד כאן מדובר היה באילוץ גמור. אך להפתעתי הסתבר לי שניתן לרכוש באקדמיה כלים ללימוד תנ"ך. במשך שנות לימודי באוניברסיטה התחברתי עוד יותר אל התנ"ך. ספרים ומחקרים העוסקים בנושאים שונים במקרא הפכו להיות נגישים בעבורי, קניתי ידע, ומה שחשוב עוד יותר – רכשתי שיטה.

יש להדגיש כי בבואי אל האקדמיה ידעתי כי עלי לשקול ולבחון מה הן הדעות הנאמרות, ומיהם האנשים שמהם רצוני ללמוד ולקבל. ואכן, החוקר שהנחני בעבודות לתואר שני ושלישי, פרופ' עמוס פריש, הינו אדם מאמין וירא שמים, אשר יחד עם הקפדה על דיוק ועל שימוש בכלים מחקרניים תמך בהשקפת עולמי.

לא שיניתי אמונות ודעות במחלקה לתנ"ך, ולא קיבלתי כאקסיומות הנחות השייכות להשקפות שאינן מקובלות עלי. באתי אל האוניברסיטה כשאני נטועה בעולם תורני מובהק ונשואה לאיש-תורה ומחנך. אוזני לא היו כרויות אל מסרים מנוגדים, אשר יש להם ביטויים בספרות העוסקת בחקר המקרא.

לא זו בלבד, קרה בדיוק ההפך. נמוגו פחדיי מהחשיפה לעולם שאיננו מחויב לחז"ל ולפרשנינו. הבנתי שהרבה מן ההיגדים הנאמרים על ידי חוקרי המקרא הן השערות בלבד. חלקן ספקולטיביות לחלוטין, ואין להן אמירה ממשית כנגד האמונה בתורה מן השמים ובאמונת חכמים.

לבחור ששאל על הסתירות בין תורה למדע, השבתי בקיצור: לא כל מה שאומרים בשם המדע זה מדע, וגם לא כל מה שאומרים בשם התורה זו תורה. לא כל אחד ראוי ודי מומחה כדי לדבר בשם התורה. שני הדברים צריכים להתברר לאמיתותם, ואחרי הבירור רוב השאלות מתנדפות ממילא. אבל בכל זאת, ישנם דברים בודדים שבהם נשארת סתירה.

(שיחות הרב צבי יהודה על ספר בראשית, עמ' 66-67)

אציע מספר הרהורים וכמה מקורות וציטוטים המלווים אותי בשנות לימודי ועבודתי.

א. המתודה

במשך שנים ארוכות (בעיקר במאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים) נבדק התנ"ך באקדמיה בעזרת שתי שיטות עיקריות: השיטה ההיסטורית והשיטה ההתהוותית. בשיטה ההיסטורית משמש התנ"ך מסמך שממנו ניתן לשלוף הוכחות למציאות היסטורית כזו או אחרת בזמן העתיק. ללימוד התנ"ך אין מטרה עצמית, אלא כאמצעי ללימוד היסטוריה. בדרך הלימוד ההתהוותית מנסה החוקר למצוא הוכחות מתי, כיצד ועל ידי מי נוצרה הספרות המקראית.

עד ימינו רואים חוקרי המקרא את עיקר מלאכתם בחדירה מבעד לכתוב אל צורתו הראשונית. השאלה ההיסטורית-פילולוגית היא כיצד התהווה הכתוב, והמטרה הנכספת – לתאר את תהליך התהוותו. מנת הכישרון והמרץ המושקעת במטרה זו היא כה רבה, עד שבדרך כלל לא נותר כוח להעמיק חקור בכתוב כמות שהוא – לפענח את משמעות מילותיו ומשפטיו, ולעמוד על התקשרותם לסעיפים, לפרקים ולספרים.

(מ' גרינברג, בתוך המקרא ואנחנו, עמ' 71)

בערך באמצע המאה העשרים השתנו פני הדברים. ייתכן שההתרכזות בביקורת המקרא יצרה את התחושה של ימוד התנ"ך איבד את החדווה והפך להיות מעין עבודה לבלרית חסרת מעוף. ייתכן שהעיסוק המופרז במספריים ובדבק הפך להיות נלעג. הייתה גם השפעה חיצונית מצד החקר של הספרות הכללית. בכל אופן, השיטה השתנתה. היום מקובל לעסוק בחקר הספרותי של התנ"ך, שבו לא מעניין אותי מה שמחוץ לדברים. אני רוצה לדעת את מה שאומרים הכתובים ובאיזו צורה הם אומרים זאת. הגברת היא הטקסט עצמו, וכל שאר המקצועות עומדים לשירותה.

עלינו לשוב אל הטקסט, להקשיב לקולו, לדאוגו בדמות עצמו ובכוליותו עד שאנו מעזים לחוות עליו דבר. (מ' וייס, המקרא כדמותו, עמ' 67)

ב. האינטרפרטציה

אינטרפרטציה אין פירושה הסברו של כל פרט ופרט ביצירה בפני עצמו, כי אם הסברו של כל פרט ופרט על פי היצירה כולה, והסברה של כל היצירה על פי כל פרט ופרט שבה.

(שם, עמ' 26)

לפי מילון אבן שושן משמעות המילה אינטרפרטציה היא "פירוש, הסברת משמעותו של דבר: אינטרפרטציה של הכתוב הסתום". כבר באמירתם "שבעים פנים לתורה", הצביעו רבותינו ז"ל על הלגיטימיות של פירושי המקרא המרובים, כדברי הרמב"ן (במדבר יא, טז):

אספה לי שבעים איש מזקני ישראל - כבר הזכירו רבותינו, כי שבעים אומות הן בשבעים לשון... ואמרו (סוכה נה ב) כי פרי החג ירמזו בהם... ובפרקי רבי אליעזר (פרק כד) אמר הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו בואו ונבלבל לשונם. ולכן היה המספר ביורדי מצרים שבעים. וציוה המספר הזה בשופטי ישראל, כי המספר הזה יכלול כל הדעות בהיותו כולל כל הכוחות, ולא יפלא מהם כל דבר. וכן במתן תורה ושבעים מזקני ישראל (שמות כד א), כי ראוי במספר השלם הזה שישרה עליהם כבוד השכינה כאשר היא במחנה העליון... והנה משה על גבי שבעים זקנים, רמז לישראל שהוא גוי אחד בארץ...

ברוח זו כתב בעל ספר ערוך השולחן בהקדמתו לחושן משפט גם על המחלוקות בגמרא:

ואדברא, זאת היא תפארת תורתנו הקדושה והטהורה, וכל התורה כולה נקראת שירה. ותפארת השיר היא כשהקולות משונים זה מזה. וזהו עיקר הנעימות. ומי שמשוטט בים התלמוד יראה נעימות משונות בכל הקולות המשונות זה מזה.

בעיני, המשפט החשוב ביותר שנכתב על ידי מורי פרופ' אוריאל סימון הוא המשפט הבא: "הסיפור המקראי נועד לקוראיו ולא לחוקריו" (קריאה ספרותית במקרא, הקדמה). התנ"ך הוא נכס לאומי שנועד לקרוא בו, להתאהב בו, לקבל ממנו, להפנים אותו. אין הוא מיועד אך ורק ליודעי ח"ן. אין בעם היהודי שכבה אליטיסטית שרק היא מסוגלת ללמוד.

ג. השקפת העולם של המקרא

יחד עם האמונה שהתנ"ך פתוח לכול, אין ספק שכדי לקרוא נכון, יש להכיר ולדעת מהו ומה מטרתו. בכל ניסיון של קריאה ופרשנות יש לזכור כי התנ"ך הוא מגמתי: יש לו מטרה, יש לו אידיאל. התנ"ך הוא בגדר של "אומנות מגויסת", מושג שבעיני האדם בן המאה העשרים ואחת איננו מקובל, שכן העולם המערבי אמון על ברכי האומנות החופשית, אומנות ללא מגבלות:

דע, שכל סיפור שתמצא מוזכר בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה, אם לאימות השקפה שהיא יסוד מיסודות התורה, או לתיקון מעשה מן המעשים, כדי שלא יהא בין בני אדם עוול ורשע. (רמב"ם, מורה נבוכים ח"ג פ"ג)

לפי הרמב"ם, שתי המטרות העומדות לנגד עיני המקרא הן חינוך לאמונות ודעות וחינוך לתיקון המעשים. זאת ניתן ללמוד הן על דרך החיוב, בדרך של חיקוי האמונות והמעשים הטובים, והן בדרך השלילה – ללמוד במה לא להאמין ומה לא לעשות.

אם נתמקד בהבדל הדיאלקטי הזה שבין טקסטים תנ"כיים וטקסטים ספרותיים אחרים, אולי נצליח לומר משהו על טבעה המיוחד של הספרות התנ"כית. או ליתר דיוק על טבעו של ה'חזוה' אשר לפיו היא פועלת. התנ"ך מספר לנו סיפור מרתק על אודות ימים עברו. סיפור, אם להשתמש בלשונו של פיליפ סידני, ש'משבית את הילדים ממשחקיהם ומושך את הזקנים ממקום מושבם אצל האח'. אבל בסופו של דבר **אנו נוכחים לדעת שלא סיפור לפנינו אלא אזהרה**. כמוכן, רשאים אנו לראות בו 'סיפור' בלבד, ולהתעלם מיסוד האזהרה, אלא שאז יחדל להיות 'תנ"ך' ויהיה משהו אחר.

בדומה לכך, התנ"ך מגיש לנו שירים. אם רגישים אנחנו, נפשנו יוקדת בנו באהבה לשירי קודש, כדברי מילטון, אבל השירים הללו עצמם הם התובעים מאתנו שלא להיכנע לקסמם. שיר כגון זה מציע לנו קהלת בפרק האחרון של ספרו. בפסוקים בעלי יופי כובש הוא מבטא את הפתוס של קיומנו הארצי, ומצייר את המוות הקרב ובא. התמונות בשיר לקוחות מארץ החיים דווקא, ואפופות כמין דמדומים זהובים: 'וינאץ השקד, ויסתבל החגב, ותפר האביונה. כי הולך האדם אל בית עולמו, וסבבו בשוק הסופדים. עד אשר לא ירתק חבל הכסף, ותרוץ גולת הזהב, ותשבר כד על המבוע, ונרוץ הגלגל אל הבור'.

אבל אין אנו רשאים להסתפק בקסם, בתוגה, בחן האנושי ובמתיקות של הקינה הגדולה הזאת. המשורר, או מי שהתקין את הטקסט כפי שהוא לפנינו, מסכם את 'דברי החפץ' של ה'דורש בחכמה' ומבטל אותם. מעולים ככל שיהיו, בסופו של דבר לא אל יופיו של השיר עלינו לכוון את ליבנו: 'עשות ספרים הרבה, אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר. סוף דבר הכל נשמע, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם' (שם יב, יב-יג). **בסופו של דבר דומה שטקסטים נתקדשו מפני שהם מצויים, ומפני שאנו מקבלים את ציוויהם.**

(א' הראל פיש, שירת מקרא – עדות ופואטיקה, עמ' 13-14).

ג. קריאת תנ"ך בשפת אמנו

אני מאמינה כי היכולת לקרוא בתנ"ך זו זכות אדירה שניתנה לנו, דור התחייה והתקומה. עברו עלינו אלפי שנים שבהן למדנו תורה, אך דיברנו בשפות אחרות. לא יכולנו לקרוא בתנ"ך קריאה ישירה ובלתי אמצעית. היום יש לציבור כולו, ולא רק לתלמידי החכמים, יכולת לפתוח את ספר הספרים ולקרוא בו בשפת האם!

אני מאמינה שכשם שחזרנו לארצנו ולשפתנו, כך חזרנו לספר הספרים שלנו. אל נזלזל במתנה גדולה זו שקיבלנו בשנים האחרונות. חלק מלהיות יהודי תורני-ציוני, הוא לפענח את המציאות הגדולה שבה אנו מצויים ולא להחמיץ את סימני הדרך הא-להיים הטמונים בה.

ד. תנ"ך "בגובה העיניים"

לסיום, רצוני להוסיף הגדרה לנושא של "לימוד תנ"ך בגובה העיניים". גובה ראייתו של האדם נתון לבחירתו. עיניו של האדם רואות את אשר הן רוצות לראות. וכבר אמר ריבוננו של עולם למשה רבינו: "כתוב, והרוצה לטעות יטעה" (בראשית רבה ח, ח). ואכן, יש להבין ולהצדיק חרדה עמוקה של מחנכים בישראל הרואים ועיניהם כלות, כיצד מונח התנ"ך חסר אונים בידי "הגמדים טרוטי העיניים" (כדברי הרב קוק בהקדמתו לשיר השירים). קיימת, גם בימינו, קריאת תנ"ך "מחותרתית" וחסרת-אמון. עם זאת, דווקא בזמננו זה, בדור גדול כדברי הרב קוק במאמר "הדור", על אף הסיכון הקיים, יש ערוץ עצום לקריאת תנ"ך בעין טובה. וזאת מתוך שני תנאים הכרחיים: יראת שמים וענווה. לקריאת תנ"ך מתוך אמונה עמוקה בתורה מן השמים, מתוך יראת שמים ומתוך ענווה אמיתית, יש ערוץ רב בחיזוק היחס של כבוד והערכה של הציבור כולו לספר הספרים. הרב קוק (אורות התשובה, מהדורת אור עציון, עמ' קלט) מדגיש את יחס הכבוד שהוא קודם בסולם השלבים של הפריחה הרוחנית של עם ישראל בתקופתנו:

ארבעת הפרקים שהחיינו של הדור שנתרחק מקדושתה של תורה, צריך שיתקרב על ידם אל מקור הקודש, הם: כבוד הדת, חיבת הדת, הכרת הדת וקיום הדת. אין שום אדם מישראל יכול לסלק את עצמו מכל מה שנוגע לכבודה של דת ישראל. שאיך שיהיה נשקע בדעות זרות ורחוקות, הלא בתור בן לאומה הוא חייב בכבודה, על פי הכרתה הכללית שהוא מאוחד בה עם כבוד דתה, שכל אוצר הכבוד שלה ספון בקרבה.

סוף דבר

האם ניתן להמליץ על לימודי מקרא באוניברסיטה? אף שמבחינתי האישית התעשרתי רבות, אינני יכולה להעניק תשובה אחידה לבנות ולנשים אחרות. אין ספק שכל אחת העומדת לפני החלטה חייבת לשאול את עצמה מספר שאלות. ישנם הבדלים בין מקום למקום, בין מרצה למרצה, ויש לעמוד על המאפיינים והדרישות של כל אחד מהם. אינה דומה מי שיש לה חברה תומכת ורב קרוב שאתו היא יכולה להתייעץ, לבין מי שמגיעה בודדה ללא מקורות תמיכה. יש הבדל בין מי שמגיעה לאקדמיה צעירה בגיל 19, לבין מי שמגיעה בוגרת, כאשר האישיות והאמונה מגובשות הרבה יותר. יש גם הבדל בין מי שמגיעה מייד לאחר השירות הלאומי לבין מי שלומדת לפני כן שנה במדרשה או במסגרת תורנית אחרת. יש הבדל בולט בין מי שמגיעה ללימודים אלו כשהיא רווקה לבין מי שמגיעה נשואה, במיוחד אם בעלה יכול לסייע לה בהתמודדות. מי שמגיעה לאקדמיה כשהיא מוכנה היטב למה שמצפה לה, תוכל להפיק תועלת רבה מן הלימודים. אולם כאמור, אין מקרה דומה לחברו, ונכון להתייעץ עם תלמידי חכמים ולקבל החלטה בכל מקרה לגופו.